

MEVLANA'NIN, İTİKADÎ MEZHEPLER ARASINDA TARTIŞMALI OLAN BAZI KONULAR HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Doç. Dr. Mustafa EKİNCİ*

Özet

Mevlana (ö. 1273m.) yazdığı eserlerle asırlar boyunca bütün İslam alemini etkilediği gibi, eserlerinin diğer dillere çevrilmesiyle de bir çok açıdan bütün dünyayı etkilemiş ve etkilemeye de devam eden bir şahsiyettir. Mevlana'nın yazdığı eserler tamamen bilinmektedir. Onun kendisine ait olmadığı tespit edilen bazı şiirlerden hareketle veya kendisine ait olan bazı şiirlerinin zorlamalı bazı yorumlarından yola çıkılarak kendisinin gulat-ı şıadan, yani aşırı bir şiî olduğu iddia edilebilmiştir.

Oysa Mevlana'nın eserleri ve özellikle Mesnevisi dikkatli bir şekilde incelendiği zaman onun aşırı bir şiî olduğu şöyle dursun, Şiîlikle uzaktan yakından bir alakasının olmadığı görülecektir. Özellikle itikadî İslam mezhepleri arasında tartışmalı olan bazı konular direkt veya dolaylı bir şekilde işleyerek bu konularda tam bir Sünnî gibi düşündüğünü göstermiştir.

Diğer taraftan Mevlana'ya göre aslında bu alemde her zaman bir ikilik mevcuttur. Diğer bir ifadeyle bu şehadet alemi, suret-mana, varlık-yokluk, gayb-şehadet, ışık-karanlık gibi çift çift veya ikili zıtlar halinde zuhur etmiştir. Bu şekildeki meydana gelmeler, Cenab-ı Hakk'ın isimlerinin birer tezahürüdürler ve bu şekilde tecelli etmişlerdir. Ancak bununla beraber iman-küfür, hayır-şer gibi ayrımlar bize görürler. Allah'a nispetle hepsi birdir. Kötülük iyilikten ayrılmaz. Kötülük olmadan kötülüğü terk etmek imkansızdır. Yine küfür olmadan din olmaz, çünkü din, küfrü bırakmaktır. Mevlana'nın bu anlayışına göre her hususta ikiliğin olması kaçınılmazdır. Bunu Mesnevideki şu mısralarıyla dile getirir:

“Fakat eğer her şey de ayıplı olsaydı bilginin ne faydası olurdu? Madem ki hepsi odun, burada öd ağacı yok demektir.

Her şey hak demek ahmaklıktır, fakat her şey batıl diyen de şakîdir”.

Mevlana'nın bu anlayışına göre konumuz olan itikadî İslam mezhepleri arasında da tartışmalı konular mutlaka olacaktır. Ve bu tartışmalı konular hakkındaki fikirler de farklı ve çeşitli olacaktır. Bu da son derece doğaldır ve aslına bakarsanız böyle de olmalıdır.

Mevlana'nın fikirlerini direkt veya dolaylı olarak açıkladığı tartışmalı konular özetle şunlardır: Tevhid, C. Hakk'ın sıfatları meselesi, Cebr, Sahabelerin ve özellikle Muaviye'nin durumu, Sünnîlik, Şiîlik, Mutezilîlik, Ehl-i Beyt, Allah'a el ve benzeri uzuvların isnadı, e'âl-i ibad, hulefay-i raşidinın sıralanması meselesi, irsal-i rusul, mehdî ve vahdet-i vücud gibi meselelerdir.

Mevlana Celaleddin-i Rumî'nin, miladî on üçüncü asırda yaşamış (öl.1273) bir mutasavvıf olduğunu biliyoruz. Tasavvufa yönelmeden önce uzun bir müddet medrese tahsili görmüş ve ardından medresede öğrencilerine ders veren bir müderris olmuştur. Gerek tasavvufa yönelmeden önceki müderrislik hayatında ve gerekse tasavvufa yöneldikten sonraki hayatında İslam'ın bazı amelî ve nazarî konularıyla ilgili görüşlerini çeşitli vesilelerle açıklamıştır.

İslam fikir hayatında, itikadî İslam mezheplerinin temsilcileri, İslam'ın temellerini oluşturan itikadî meseleler hakkındaki fikir ve görüşlerini açıklamışlardır. Bu mezhepler arasında temel bazı konulardaki görüş farklılıkları günümüze kadar gelebilmiştir. Tartışmalı konuların çoğunun siyâsî, itikadî ve bazılarının

* Harran Ün. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi.

da nazarî olması hasebiyle bu görüş farklılıklarının bir kısmının kıyamete kadar devam edeceği de kuvvetle muhtemeldir.

Mevlana da büyük bir İslam alimi ve mutasavvıfı olması cihetiyle bu itikadî mezhepler arasında tartışmalı olan bazı konular hakkındaki görüşlerini en büyük eseri olan Mesnevi’de yer yer açıklamış ve meseleler hakkındaki kanaatini, şiirlerinde dile getirmiştir. Diğer taraftan, kendisine ait olmayan bazı şiirlerin ona ait olduğundan hareketle kendisinin gulat-ı şıadan olduğu iddia edilebilmiştir¹. Mevlana’nın kişilik ve şahsiyetinin anlaşılması açısından da onun özellikle tartışmalı olan konular hakkındaki fikirlerinin bilinmesine şiddetle ihtiyaç vardır diyebiliriz.

Ayrıca, Mesnevinin diğer bir özelliğine de dikkat çekmekte yarar vardır. Mevlana, kitabının, bir ilham eseri olarak yazıldığını ifade etmekte ve övmekte ve onu ilahî bir kitap olarak vasıflandırmaktadır.²

“Bu, ne yıldız bilgisidir ne remil ne de rüya. Tanrı doğrusunu daha iyi bilir ya, Tanrı vahyidir”³ demek suretiyle Mesnevinin kıymetini ifade etmeye çalışmaktadır. Bu özelliğinden dolayı bir topluluğa Mesneviyi okuyan herhangi bir şahıs okumaya son vermek istediği zaman “İnçünün fermud Mevlanay-ı ma Kaşif-i esrarhay-ı Kibriya” (Ululuk sırlarını keşfeden Mevlana’mız böyle buyurdular) dedikten sonra yukarıya aldığımız mısraın orijinal metnini okur ve dersi bitirirdi.⁴

Bu kısa açıklamadan sonra Mevlana’nın itikadî mezhepler arasında tartışmalı olan, özellikle itikat açısından önem arz eden bazı konular hakkındaki açıklamalarına geçebiliriz.

1- Tevhid Hakkındaki Görüşleri

Mevlana, İslam’ın temel taşı olan tevhid yani Allah’ın varlığı, birliği ve sıfatlarıyla, eşsiz, benzersiz ve tek olduğu hakkındaki görüşlerini şu mısralarıyla dile getirir.

Allah’ın insanî vasıflarla vasıflanamayacağı ile ilgili olarak,

“El, ayak bizim için öğüş vesilesidir. Fakat Allah’ın arılığına nispetle kusur.

Doğmaz, doğurmaz vasfı ona layıktır. Babayı da halk eden o, oğlu da.

Doğma cisim olanın vasfıdır. Doğan, ırmağın bu yüzüne mensuptur.

Çünkü doğan kevn ü fesat alemindedir, aşağılıktır, sonradan olmadır. Elbette onu bir meydana getiren lazım”.⁵

Mevlana, yukarıdaki beyitlerde ifade ettiği gibi Cenab-ı Hakk’ın, beşere ait olan el-ayak sahibi olma, doğmak-doğurmak-baba olma-oğul olma gibi insanî sıfatlardan münezzehe olduğunu, çünkü bunların kevn-fesad alemine ait olup sonradan olduklarını, bu yüzden bunların Allah’a ait sıfatlar olamayacağını açık bir dille ifade etmektedir.

Diğer taraftan Allah’ın sıfatlarıyla ilgili olarak Mevlana,

“Tanrı ismi, sıfattan türeme, sıfattan meydana gelmez. Tanrı, sıfatlarıyla kadimdir, evveli yoktur. İlet-i ula misali gibi batıl ve saçma değildir”.⁶

“Bil ki sağır ve dilsizin kulağı, afetlerden bir afettir. Ne söz dinlemeye kabiliyeti vardır, ne de belletmeye.

¹ Reşat Öngören, “Mevlana Celaleddin-i Rumi”, DİA, XXIX, 445.

² Mevlana, Mesnevi, MEGSB Yayınları, ter: Veled İzbudak, Gözden geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı, I, Önsöz s. H.

³ Mesnevi, IV, 151. Menakibü’l-Arifin’de Sultan Veled’in şu hatırası da oldukça dikkat çekicidir. “Bir gün Sultan Veled buyurdu ki: Dostlardan biri babama şikayette bulundu ve alimler Mesneviye neden Kur’an diyorlar diye benimle bahse girişti. Ben de Kur’an’ın tefsiridir dedim deyince babam bir lahza susup sonra “A sersem dedi. Niçin olmasın? A eşek niçin olmasın? A orospu kardeşi niçin olmasın? Peygamberle velilerin harfi zarflarında Tanrı sırlarının nurlarından başka bir şey yoktur ki. Tanrı sözü onların temiz gönüllerinden biter, ırmağa benzeyen dillerinden akar. İster Süryani dilince olsun, ister Seb’al Mesani dilince.. İster İbrani dilince olsun, ister Arapça”. Mesnevi, IV, 326. Hemen belirtelim ki, Mevlana vahiy kelimesini burada bir ıstılah olarak değil de sözlük anlamını kastederek geniş manasında yani ilham kelimesinin karşılığı olarak kullanmaktadır.

⁴ Mesnevi, IV, 327.

⁵ Mesnevi, II, 134.

⁶ Mesnevi, IV, 19.

Belletilmeden söyleyen Tanrı'dır, çünkü onun sıfatları, sebeplerden ayndır.

Yahut Adem gibi ana ve dadı hicabı olmaksızın Tanrı telkiniyle söyler"¹ demek suretiyle Allah'ın sıfatlarını, Sünniliğin öngördüğü bir şekilde kabul etmekte, bunların ezeli olduğunu, illet-i ula gibi batıl ve saçma olmadığını açıkça vurgulamaktadır. Burada Mevlana, Allah'ın sıfatlarının ezeliyetini kabul etmekle Mutezili bakış açısını reddetmekte ve tamamen Sünnî bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir.

Allah'ın keyfiyetsiz oluşu, zamandan ve mekandan münezzehe oluşuyla ilgili olarak da şöyle der.

"Aklının sana yakınlığı keyfiyete sığmaz. Ne sağdadır, ne solda, ne arttadır ne önde.

Aklın bile sana yakınlığı, aklın bile sendeki varlığı keyfiyetsiz, anlatılmaz bir haldeyken ve o yolda akıldan bahis bile edilemezken o padişahın sana yakınlığı, neden keyfiyetsiz olmasın".²

"Gözünün nuru, gözbebeğindeki ışık, altı cihetten de gelmiyor. Fakat ne yolla geliyor?

Taraf ve cihet, halk (yaratılış) alemindedir. Emir ve sıfat alemi cihetsiz bil.

Güzelim, bil ki emir aleminde cihet yoktur. Artık emir sahibi olan Tanrı, elbette büsbütün cihetten münezzehtir".³

Mevlana, yukarıdaki görüşlerini dile getirmekle müşebbihe⁴ ve musavvire⁵ mensuplarının görüşlerine katılmadığını, onları reddettiğini göstermektedir.

Tevhid-i Zatî ile ilgili olarak,

"Güneş, gerçi dışarıda tektir, fakat onun mislini tasvir etmek mümkündür.

Ama kendisinden esir varolan güneş, öyle bir güneştir ki, ona zihinde de dışarıda da benzer olamaz.

Nerde tasavvurda onun sığacağı bir yer ki misli tasvir edilebilsin".⁶

Burada da Mevlana, Allah'ın zat ve sıfatlarında eşsiz ve benzersiz olduğunu ifade etmektedir.

Allah'ın kudreti ile ilgili olarak,

"Padişah gibi vezir de cahil ve gafildi. Varlığı vacip olan kadim Tanrı ile pençeleşiyordu.

Öyle kudretli bir Tanrı ile pençeleşiyordu ki bir anda yoktan bu alem gibi yüz tanesini var eder".⁷

"Ateşli çöpü sallasan ateş gözüne upuzun görünür.

Bu ömür uzunluğu da Tanrı'nın tez tez halk etmesindedir.

Tanrı'nın yeniden yeniye ve süratle halk etmesi, ömrü öyle daimî gösterir.

Bu sırrı bilmek isteyen, pek büyük ve derin bir alim bile olsa (kendiliğinden bilemez), ona de ki: İşte Hüsameddin buracıktır. O yüce bir kitaptır (ondan öğren)".⁸

Yukarıya alıntıladığımız tüm mısralarından da anlaşıldığı gibi Mevlana, Allah'ın varlığını ve birliğini vurgulamakta, ayrıca onun insanî vasıflarla vasıflanamayacağını, kendisine ait sıfatların olduğunu ve bunların ezeli olduğunu, kudretinin sonsuz olduğunu, bu alemi her an yeniden yarattığını, zatının mahiyetinin tasavvur dahi edilemeyeceğini, zamandan, mekandan ve cihetten münezzehe olduğunu açıkça beyan etmektedir.

Diğer yandan Mevlana'nın, vahdetü vucud meslek ve meşrebini kabul ettiğini biliyoruz. Ancak bu konuyla ilgili görüşlerini dile getirirken son derece dikkatli bir dil kullanır, daha fazla izahata girişmesi halinde bazı zihinlerin yanlış anlamalara kapılabileceğini, bu yüzden fazla açıklama yapmaktan kaçındığını da açıkça ifade eder.

Konuyla ilgili olan bazı mısraları şunlardır.

¹ Mesnevi, IV, 244.

² Mesnevi, IV, 294.

³ Mesnevi, IV, 294-295.

⁴ Allah'ın zatını insana benzetenler. Görüşleri için bkz. Ahmet Turan, İslam Mezhepleri Tanhi, s.139-140, Samsun 2000.

⁵ Allah'ı cisme benzetenler. Görüşleri için bkz. Turan, a.g.e., s.137-158.

⁶ Mesnevi, I, 10.

⁷ Mesnevi, I, 42.

⁸ Mesnevi, I, 93.

“Sonra bu cüz’î olan gönüller de hakiki maden olan gönül sahibinin gönlüne nispetle ten gibidir.

Bu söz çok misal ister, çok şerh ve izah ister. Fakat avamın anlayışı sürçer diye korkuyorum.

Bu suretle iyiliğimiz kötülük olmasın. İyilik yapıyoruz diye kötülükte bulunmayalım, bu söylediğim de ancak kendimde olmadığından, ihtiyarım elimde bulunmadığından (dolayıcıdır).

Çarpık ayağa çarpık ayakkabı daha iyi, yoksulun eli ancak kapıya varır”¹.

“Benim davulumu döğen ‘irci’² sesidir. Benimle davaya girişenlerin rağmına şahidim Allah’tır.

Padişahın cinsinden değilim, haşa... bunu iddia etmiyorum.³ Fakat onun tecellisiyle, onun nuruna sahibim.

Cinsimiz, padişah cinsinden olmadığı için varlığımız onun varlığına büründü yok oldu.

Varlığımız kalmayınca da tek olarak onun varlığı kaldı. Ben onun atının ayağı önünde toz gibiyim toz gibi.

Can da, canın nişaneleri de toprak oldu. Toprakta onun ayak izi var”⁴.

“Gerçi suyla toprağın birleşmesi, nakıstır; can buna benzemez.

Fakat burada apaçık bir misal getirsem korkarım aklın kaşır.

Süleyman şimdi de var ama biz uzağı görme neşesiyle onu göremiyoruz”⁵.

“Madem ki iş yurdu, iş sahibinin mekanıdır, dışarıda kalan gafildir.

O halde iş yurduna, yani yokluğa gel ki sanatı da sanatkarı da bir arada göresin”⁶.

“Güneş gibi bir cevherdik, düğümsüz ve saftık.. su gibi.

O güzel ve latif nur surete gelince kale burçlarının gölgesi gibi sayı meydana çıktı.

Mancınkla burçları yıkın ki bu bölüğün arasından ayrılık kalsın.

Mutlaka ben bunu açar, anlatırdım, fakat bir fikir bile sürçmesin, bundan korkarım”⁷.

“Esasen ab-ı hayat da kendisidir, saki de kendisi, sarhoş da. Tılsımın bozuldu mu üçü de birleşir.

Fakat bu birliği kıyas yoluyla bilemezsin. Kulluk et ey kendini bilmez, saçma sapan söylenme.

Senin mana sandığın surettir, eğretidir. Sen kendince öğünüp seviniyorsun”⁸.

Yukarıdaki mısralarda açıkça görüldüğü gibi konuyla ilgili daha fazla açıklama yapması halinde bazı zihinlerin bulanabileceğini, sözlerine yanlış bazı anlamlar yüklenebileceğini ve bunları okuyacak insanların dinî açıdan bazı çıkmazlara düşmemesi için bundan kaçındığını ifade etmektedir. Yine Mevlana’nın özellikle Panteizm’e yorumlanabilecek söz ve ifadelerden şiddetle kaçındığını görmekteyiz. Diğer taraftan Mevlana, burada insanın her hal-ü kârda ibadetle mükellef olduğunu, hiçbir zaman herhangi bir insanın ser’î ibadetlerden muaf olamayacağını vurgulama ihtiyacı hissettiği de görülmektedir.

2- Cebr, İhtiyar ve Cüz’î İhtiyarî Hakkındaki Görüşleri

Mevlana bu kavramlarla ilgili görüşlerini de hiçbir şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde açıklamaktadır. İyiliğin bilinmesi için de kötüye ihtiyaç bulunduğunun genel bir kural olduğunu belirtir.

İnsanın iradesinde hür olduğuyla ilgili olarak şöyle der.

“Kendine gel de ‘Rabbi bima ağveyteni’⁹ yi oku... Oku da cebrî olma, ters bir kumaş dokumaya

¹ Mesnevi, I, 64.

² Kur’an, 80/28. “Dön rabbine, sen O’ndan O senden hoşnut olarak”.

³ Mevlana, burada Panteizm’i çağırabilecek en ufak bir yorumu dahi açıkça reddetmektedir.

⁴ Mesnevi, II, 89-90.

⁵ Mesnevi, II, 286.

⁶ Mesnevi, II, 58.

⁷ Mesnevi, I, 55.

⁸ Mesnevi, II, 55.

⁹ Kur’an, 15/39-40. “İblis: ‘Ey rabbim, beni azdımana karşılık yemin ederim ki, kesinlikle ben yeryüzünde onlar için tezyinat yapacağım ve hepsini azdıracağım. Ancak içlerinden ihlâsa erdirilen kulların hariç’ dedi”.

kalkışma!

Cebir ağacına ne vakte dek sıçrayıp çıkacak, ihtiyarını bir yana bırakacaksın.

İblis ve soyu sopu gibi Tanrı'yla savaşta, mübahasedesin".¹

"Tanrı'nın, bir adamı bir işe ayırması, bir işe koşması, dileği, isteği, ihtiyar ve iradeyi menetmek değildir ki?"²

"Hangi işe meylin ve isteğin yoksa... Bu Tanrı'dandır diye kendini cebri yaparsın.

Peygamberler dünya işinde cebrîdirler, kafirler de ahiret işinde.

Peygamberlerin ahiret işinde ihtiyarları vardır, cahillerin de dünya işinde".³

"Bizim figanımız muztar ve kudretsiz olduğumuzun delilidir. Yaptığımızdan utanmamız da elimizde ihtiyar olduğuna delildir".⁴

"Ey gönüllü! Cebirle ihtiyar birbirinden ayırt etmek için bir misal getir ki ikisini de anlayasın.

Titreme illetinden dolayı titreyen bir el, bir de senin titrettiğin el.

Her iki hareketi de bil ki Tanrı yaratmıştır. Fakat bu hareketi onunla mukayeseye imkan yoktur.

İhtiyarınla el oynatmadan pişman olabilirsin, fakat titreme illetine mübtela bir adamın pişman olduğunu ne vakit gördün".⁵

"Onun verdiği kudrete şükretmek, kudretini artır. Cebir ise nimeti elinden çıkarır.

Senin cebrîliğün yolda uyumaktır, uyuma; o kapıyı o dergahı görmedikçe uykuya dalma.

Ey dikkatsiz cebrî! Sakın o meyvalı ağacın altından gayri bir yerde uyuma.

Cebre inanmakla yol kesen haydutlar arasında uyumak müsavidir. Vakitsiz öten kuş nasıl olur da kurtulur".⁶

"Tembellik yüzünden şükür ve sabırdan mahrum kalan ancak şunu bilir: Ayağını 'cebir' tutmuştur (bana bunu Tanrı vermiş demektedir).

Cebir iddia eden, hasta değilken kendisini hasta göstermiştir. Nihayette hastalık o kimseyi sıhatten ayırmıştır".⁷

"İyi bilmedikçe kötüyü bilemezsin. Ey yiğit, zıt zıddıyla görülebilir.

Madem ki bu fikri terk etmekten acizsin. O vakit günah işlemekten de acizdin.

Aciz olduktan sonra pişmanlık neden? O acizlik, kimin takdiriyle onu ara".⁸

Yukarıya aldığımız mısralardan da anlaşıldığı gibi Mevlana, kulun herhangi bir seçme hürriyetine sahip olmadığı anlamına gelen cebir (Cebriyye) görüşünü kesin olarak reddetmektedir. Buna mukabil insanın yaptığı işlerde, tamamen seçme hürriyetine yani bir iradeye sahip olduğunu ve bu seçme hürriyeti neticesinde yaptığı işlerden de sorumlu olduğunu açıkça vurgulamaktadır. Bu açıklamalarıyla Mevlana Cebriyye mezhebinin görüşlerini reddetmekte ve Ehl-i Sünnetin görüşlerini benimsediğini göstermiş olmaktadır. Ayrıca "Tanrı'nın, bir adamı bir işe ayırması, bir işe koşması, dileği, isteği, ihtiyar ve iradeyi menetmek değildir ki"⁹ şeklindeki açıklamasıyla, Allah'ın küllî iradesi ile kulun cüz'î iradesinin (cüz'î ihtiyar) çatışmadığını, bilakis her ikisinin bir şekilde uyuştuğunu ve uyumlu olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır.

¹ Mesnevi, IV, 114.

² Mesnevi, IV, 234.

³ Mesnevi, I, 51.

⁴ Mesnevi, I, 49.

⁵ Mesnevi, I, 120.

⁶ Mesnevi, I, 75.

⁷ Mesnevi, I, 86.

⁸ Mesnevi, IV, 110.

⁹ Mesnevi, IV, 234.

3- Efal-i İbad Konusundaki Görüşleri

Mevlana bu konuda da görüş ve fikirlerini açıkça ifade etmiştir. Kulların fiillerinde ve bu fiillerin meydana gelmesinde kulun, sadece kasib yani kazanan olduğunu, insanın fiillerinin ise tamamen Allah tarafından yaratıldığını çok açık bir şekilde beyan eder.

Konuyla ilgili olarak,

“Kimi altına, gümüşe sahip olmuş, zenginlikte naziri olmayan bir dereceye erişmiş görürsen bil ki o, kazanma zahmetine sabretmiştir.

Gözü açık olan bunları sebepsiz, Tanrı hikmeti olarak görür. Fakat madem ki duygu alemindesin, sebeplere kulak as.

Sebeplere yapışmamak, onları görmemek makamı; ruhu tabayî aleminden kurtulmuş olanındır”.¹

“Yapılan işin gayb aleminde eserleri doğar, o meydana gelen eserler, halkın hükmüne tabi değildir.

Onların bize nispeti varsa da hepsi, ancak tek Tanrı tarafından yaratılmıştır.

Mesela Amr’e Zeyd bir ok atar; o ok Amr’ı kaplan gibi yaralar.

Yara, bir yıl kadar Amr’ın vücudunda ağrılar, sızılar meydana getirir. O dertleri Hak yaratmıştır, insan değil.

Ok’a hedef olan Amr, o anda korkudan ölürse, yahut ölümüne kadar bedeninde yaralar, bereler vücuda gelir de,

O ağrılardan, o illetlerden ölürse Zeyd’e, ilk sebepten, ok attığından dolayı katil de!

Hepsi Tanrı’nın icadiyse de o ağrıları Zeyd’e nispet et”.²

“Ekin ekmek, nefes almak, tuzak kurmak, çiftleşmek de böyledir. Onların sesleri, hep Hakk’a mutâdir (eken, nefes alan, tuzak kuran, çiftleşen kuldur; bitiren, yaşatan, tuzığa düşüren, doğurtan, yahut bunların aksini meydana getiren Hak’tır)”.³

“Hakk’ın yaptıklarını da gör, bizim yaptıklarımızı da. Her ikisini de gör ve bizim de yaptığımız işler olduğunu bil, zaten bu meydanda”.⁴

“Ortada halkın yaptığı işler yoksa, her şeyi hak yapıyorsa, şu halde kimseye ‘bunu niye böyle yaptın’ deme!

Tanrı’nın yaratması, bizim yaptığımız işleri meydana getirmededir. Bizim işlerimiz, Tanrı işlerinin eserleridir”.⁵

Görüldüğü gibi Mevlana yukarıya alıntılıdığımız mısralarında, insanın sadece tercih eden, kazanan, kâsib olduğunu, bir tercihe sahip olup bunu icra etmesinden dolayı da sorumlu olduğunu; ancak insanın fiillerinin ve diğer tüm hareketlerin yaratıcısının Allah olduğunu ve insanın tercihi sonucu tüm hareketlerin Allah tarafından yaratıldığını beyan etmektedir. Mevlana, insana tercih hakkını vermekle Cebriye mezhebinin görüşünü reddetmektedir. İnsan fiillerinin yaratıcısının, kulun kendisinin değil de Allah olduğunu kabul etmekle de Mutezile mezhebinin iddialarını reddetmiş olmaktadır. Bu bakış açısı tamamen Sünnî bir bakış açısıdır. Dolayısıyla Mevlana da bu bakış açısını kabul etmekle Sünnî anlayışı benimsemiş olmaktadır.⁶

4- Kaza ve Kader Hakkındaki Görüşleri

Mevlana İslam mezhepleri arasında tartışmalı konulardan biri olan Kaza ve Kader meselesinde de görüşlerini açıklamıştır. Konuyla ilgili Mevlana’nın görüşleri şöyledir.

¹ Mesnevi, II, 141.

² Mesnevi, I, 133.

³ Mesnevi, I, 134.

⁴ Mesnevi, I, 118.

⁵ Mesnevi, I, 119.

⁶ Ehl-i Sünnetin konuyla ilgili görüşleri için bkz. Ethem Ruhi Fırlalı, Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri, Selçuk Yayınları, İstanbul 1980, s. 49-50; Şerafettin Gölçük, Bakıllanî ve İnsanın Fiilleri, TDV Yayınları, Ankara 1997.

“Fakat kaza gelince bilgi uykuya dalar, ay kararır, gün tutulur.

Kazanın bu çeşit hilesi nadir midir ki? Kaza ve kaderi inkar edenin inkarı bile, bil ki kaza ve kaderdendir”.¹

“Kaza ve kader zuhur edince bir tuzağı bile görmüyorsam bu yolda cahil olan yalnız ben değilim ya! Zorlamayı bırakıp feryad ü figana koyulan kişi ne kutlu kişidir; o, iyi bir işe sarılmıştır.

Eğer kaza seni gece gibi sararsa sonunda yine elinden tutacak odur”.²

“Hepsi dediler ki: ‘Ey halden haberdar hakim! Çekinmeyi bırak; çekinme, insanı kaderin hükümlerinden kurtaramaz.

Kaderden çekinmekte perişanlık ve kötülük vardır, yürü tevekkül et ki tevekkül, hepsinden iyidir.

Ey kötü hiddetli adam! Kaza ile pençeleşme ki kaza da seninle kavgaya tutuşmasın”.³

“Kaza ve kaderle pençeleşmek mücahede sayılmaz. Çünkü bizi pençeleştiren, savaştıran da kaza ve kaderdir”.⁴

Burada Mevlana açıkça kaza ve kaderin varlığını kabul ettiğini göstermektedir. Şu hususa da dikkat çekmekte yarar var kanaatindeyim. Yukarıya alıntılanan mısralarda zahiren cebrilik iddiası varmış gibi görünüyorsa da Mevlana'nın buradaki esas vurgusu, asıl olanın irade-i külliye olan Allah'ın iradesi olduğu hususudur. Buna göre kainatta, dünyada, insanlar ve toplumlararası ilişkilerde esas olan irade, irade-i külliye dir. Diğer bir tabirle insan ve diğer tüm yaratıklar, Allah'ın onlar için koyduğu kural ve kaidelere bağlıdırlar ve bunların dışına çıkamazlar ki buna Sünnetullah diyoruz. Diğer taraftan Mevlana burada bu fikirleri dile getirmekle aslında ‘İnsan’ (Dehr) suresinin otuzuncu ayetinin bir nevi tefsirini yapmış olmaktadır. Adı geçen surenin otuzuncu ayetinin meali şöyledir: “Şu da var: Allah dilemedikçe, siz hiçbir şey dileyemezsiniz. Çünkü her şeyi bilen, hikmet sahibi ancak Allah'tır”.⁵

İnsanın kendi fiillerinin yaratıcısı olup olmadığı konusu ise efal-i ibad konusunda işlenmişti. Kısaca hatırlayacak olursak kul, kendi cüzî iradesi olduğu için yaptığından sorumlu olmakla beraber; insanın bizzat kendisi, kendi fiillerinin yaratıcısı değildir. Tüm fiiller Allah tarafından yaratılmaktadır. Burada Mevlana'ya göre irade-i cüz'îye ile irade-i külliye çatışmamakta, aksine birbirini tamamlayan birer unsur olmaktadır.

5- İlk Dört Halife (Hulefa-i Raşidin) ve Diğer Sahabeler Hakkındaki Görüşleri

Konuşmamızın başında Mevlana'nın özellikle aşırı Şiîlikle itham edildiğini ifade etmiştik. Şiîliği diğer mezheplerden farklı kılan temel inanç ilkeleri kısaca şunlardır.

a- Hz. Ali, Hz. Peygamberden sonra nass ve tayinle Halife olması gereken kişidir.

b- İmamet Hz. Ali'nin çocukları (Hasan ve Hüseyin) ve Hüseyin'den olma torunlarıyla devam eder ve onlara havsır.

c- Hz. Peygamberden sonra İmamların sayısı on ikidir.

d- Hz. Ali ile savaştan Hz. Muaviye ve yakın arkadaşlarını küfre girmiş kimseler olarak kabul ederler.

e- İlk üç Halife, Hz. Ali'nin hakkı olan hilafeti en hafif deyimle ona vermemiş, hakkını teslim etmemişlerdir. Daha aşırı Şiîler ise ilk üç Halifeye (özellikle ilk ikisine) küfreder ve onları zalimlikle suçlarlar.⁶

Şia'nın bu fikirlerini göz önünde bulundurarak, Mevlana'nın bu konularla ilgili ne tür fikirler beyan ettiğine bakarsak onun aşırı olup olmadığı bir tarafa, vasat bir Şiî bile sayılamayacağı rahatlıkla

¹ Mesnevi, I, 99.

² Mesnevi, I, 101.

³ Mesnevi, I, 72-73.

⁴ Mesnevi, I, 79.

⁵ Kur'an, 76/30.

⁶ Şia'nın konuyla görüşleri için bkz. İbn Babeveyh el-Kummî, Risaletü'l-İmamiyye, ter: Ethem Ruhi Fiğlah, AÜİF Yayınları, No: 141, Ankara.

anlaşılacaktır.

Diğer taraftan son yıllarda, Alevîlerin önde gelen bazı şahsiyetleri, Mevlana'yı, bir Alevî önderiymiş gibi takdim etmeye çalışmakta veya en azından öyle göstermeye çalıştıklarına tanık olmaktadır.¹

Mevlana'nın ilk dört Halife ve diğer sahabeler hakkındaki görüşlerine bir göz gezdirildiği zaman bu iddiaların doğru olup olmadığı kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Konuyla ilgili görüşlerine gelince Mevlana, sırasıyla Hz. Adem, Şit, Nuh, İbrahim, İsmail, Davud, Süleyman, Yakup, Yusuf, Musa ve İsa peygamberleri çeşitli vasıflarla anıp övdükten sonra sözü Hz. Muhammed ve arkadaşlarına getirir.

“Muhammed o mülkü, o nimeti buldu da hemencecik ayı ikiye böldü.

Ebubekir, tevfiğe mahzar oldu da öyle bir padişahın müzahibi oldu, öyle bir padişahı candan tasdik etti.

Ömer o maşuka aşık oldu da gönül gibi hakkı batılı ayırd etti.

Osman, o apaçık görüşün ta kendisi oldu da feyizli bir nura nail olup zinnureyn oldu.

Mürteza onun yüzünden inciler saçtı da can vadisinde Tanrı aslanı kesildi”.²

Mevlana, burada Hz. Ali'den sonra sırasıyla Cüneyd-i Bağdadî (öl.909-911)³, Bayezid-i Bistamî (öl.848)⁴, Maruf-u Kerhî (öl.815-816)⁵, İbrahim Edhem (öl.777-778)⁶ ve Şakik (öl.709) gibi büyük mutasavvıfları meşhur yönleriyle överek zikreder.

Mevlana, yukarıya alıntılıdığımız mısralarında ilk dört halifeyi sırasıyla olduğu gibi ele alıp onları zikretmiş ve övmüştür. Ve yine onları, tarihçe meşhur oldukları vasıflarıyla ön plana çıkararak anmıştır. Bu durum, onların fazilet sırasını Ehl-i Sünnetin anlayışındaki gibi aynen kabul ettiğini gösterir.

Diğer taraftan Şiilerin özellikle sevmediği Hz. Ömer'i açık bir şekilde överek şöyle der:

Rum elçisi, “Medine halkına ‘Halifenin köşkü nerededir ki atımı, eşyama oraya çekeyim’ dedi.

Halk dedi ki: ‘Onun köşkü yok, Ömer’in köşkü, ancak aydın canıdır.

Gerçi emir diye adı sanı duyulmuşsa da onun yoksullar gibi ancak bir kulübeciği var.

Kardeş, onun köşkünün nasıl görebilirsin? Gönül gözünde kıl bitmiş!

Gönül gözünü kıldan ve hastalıktan arıt, sonra köşkünü görmeyi gözet”.⁷

“Bir Bedevî karısı, onun yabancı olduğunu gördü; Ömer'i aradığını anlayıp ‘İşte şuracıkta, şu hurma ağacının altında;

Hurma ağacının dibinde, halktan ayrılmış, yapayalnız, gölgelikte uyuyan Tanrı gölgesini gör’ dedi”⁸

“Ey aziz sen bana Mustafa'sın, Ben de sana Ömer gibiyim. Senin hizmetin uğrunda belime gayret kemerini bağladım dedi”⁹

Mevlana, bu beyitleriyle Hz. Ömer'in hem mütevaziliğini hem manevi değerini ‘Tanrı gölgesi’ tabiriyle nazara vermeye çalışmaktadır.

Hz. Osman ile ilgili olarak,

“Osman'ın devri gelince o üst basamağa çıktı, o bahtı kutlu oraya oturdu”.¹⁰

“Ondan sonra o merhametli halife, hutbe okuyacak yerde ta ikindiye yakın bir zamana kadar sustu

¹ Birkaç defa canlı televizyon programlarında, CEM vakfı başkanı sayın İzzettin Doğan tarafından bu iddianın dile getirildiğine tanık olmuşumdur.

² Mesnevi, II, 70-71.

³ Hayatı için bkz., Süleyman Ateş, “Cüneyd-i Bağdadî”, DİA, VIII, 119-121, İstanbul 1993.

⁴ Hayatı için bkz., Süleyman Uludağ, “Bayezid-i Bistami”, DİA, V, 238-241, İstanbul 1992.

⁵ Hayatı için bkz. Reşat Öngören, “Maruf-u Kerhi”, DİA, XXVIII, 67-68, Ankara 2003.

⁶ Hayatı için bkz., Reşat Öngören, “İbrahim b. Edhem”, DİA, XXI, 293-295, İstanbul 2000.

⁷ Mesnevi, I, 112.

⁸ Mesnevi, I, 113.

⁹ Mesnevi, I, 6.

¹⁰ Mesnevi, IV, 40.

kaldı”¹.

Mevlana burada da Hz. Osman’ın merhametini ve şefkatini açıkça övmektedir. Şia mensupları gibi onu, hakkı olmadığı halde hilafeti ‘bir şekilde’ almakla veya diğer bazı müellifler gibi onu daha farklı sebeplerle eleştirmemektedir.

Mevlana, Hz. Muaviye’yi de emir olarak anmakta, onu akıllı, tedbirli, şeytanla olan tartışmalarında bile Şeytan’a galebe çalan ve ona aldanmayan akıllı bir kimse olarak göstermektedir.²

Diğer tüm sahabelerle ilgili olarak da Mevlana şöyle der.

“Hamd alemlerin rabbi Allah’adır. Allah resulüne -Allah rahmet etsin- selametler versin. Ve onun tertemiz soyunun ve sahabesinin hepsine rahmet olsun”³.

Mevlana, Hz. Peygamberin çocuklarıyla ilgili olarak da şöyle der.

“Dönen ve bu yüzden başı dönmüş olan kişi elbette evi de kendisi gibi döner görür.

O edepsiz bahçıvanın söylediği sözler kendi haliydi. Evlad-ı Resulden o işler uzaktır”⁴.

“O zalim herif, şerife, Haricî, Al-i Yasin’e ne yaparsa onu yaptı.

Hatta Şeytan ve Gul, Al-ı Resul’e Yezid ve Şimir⁵ gibi nasıl kin tutarlarsa o da öyle kin tuttu, öcünü aldı”⁶.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi Mevlana, Hz. Peygamberin tüm ashabına rahmet istemektedir. Bu istek ve inancıyla, Şii İmamiyye’nin temel bir görüşü olan Peygamberin ashabı arasındaki ayrım fikrini reddetmektedir. Diğer taraftan evlad-ı resulu genel olarak övmekte, onları bayağı işler yapmaktan uzak görmekte ve onları ‘bayağı işlerden uzak olan kimseler’ olarak vasıflandırmaktadır. Bununla beraber onlara, İmamiyye inancında olduğu gibi İmamet ve masumiyet isnat etmediğini de müşahade etmekteyiz. Bu konuda da Mevlana’nın bu fikirleriyle yine tamamen Sünnî anlayışı benimsediğini görmekteyiz.

Bütün bunlardan ayrı olarak Mevlana, muhafazakar olarak bilinen Sünnilikten de öte, kendi meslek ve mesrebinin aşk olduğunu, eserlerinin çok değişik yerlerinde çok değişik ifadelerle dile getirmektedir. Bununla da ilgili olarak şöyle der.

“Bunu bırak, surete olan aşklar, mutlaka surete ve güzel kadına değildir.

İster bu cihanın aşkı olsun, ister o cihanın aşkı, hakiki maşukta suret yoktur.

Hakikaten surete aşksan sevgili ölünce onu niye terk ediyorsun?

Sureti yine yerinde, bu terk ediş neden? Aşık, iyice ara, maşukun kim?”⁷

“Sen suretten kurtulmadıkça Tanrı’ya surete sığınmaz yahut sığar demen, aslı olmayan bir sözden ibarettir.

Tasvire sığar, yahut sığınmaz bahsi, tamamıyla iç olmuş, suretten kurtulmuş adamın harcıdır”⁸.

“Ey nakış sureti olmayan! Bunca nakışlar, bunca suretlerle sana hem müşebbih hayran olmuştur, hem muvahhit.

Gah müşebbihi muvahhit yapmakta, gah suretler muvahhidin yolunu kesmekte”¹.

¹ Mesnevi, IV, 41.

² Mesnevi, II, 200-214. Abdülbaki Gölpınarlı, burada Mevlana’nın, Muaviye’ye sadece emir dediğini, böyle demekle onun halifeliğini tasdik etmediğini ve onu ancak bir padişah, bir sultan olarak gördüğüne dikkati çeker. Mesnevi, II, 326. Gölpınarlı’nın bu yorumunun, Şia’ya mensubiyetinden dolayı olsa gerek, zorlamalı bir yorum olduğu açıktır. Çünkü Ehl-i Sünnet’in de onu, vasıfları itibarıyla, Hulefa-i Raşidin olarak kabul edilen ilk dört Halife gibi görmediği bilinen bir husustur. Hatta, sahabe olmasına rağmen onun bazı icraatları, yine bazı Sünnî alimler tarafından şiddetli bir şekilde tenkit edilmiştir. Kısaca Mevlana’nın Muaviye hakkındaki görüşleri de Sünnî camianın bu konudaki görüşleriyle paralellik arz etmektedir.

³ Mesnevi, I, Önsöz s. K.

⁴ Mesnevi, II, 168.

⁵ Hz. Hüseyin’i şehid eden kişinin adı.

⁶ Mesnevi, II, 169.

⁷ Mesnevi, II, 54.

⁸ Mesnevi, II, 6.

Mevlana bu ifadelerle Cenabı Allah'ın birliğini ve benzersiz oluşunu anlatmanın yanı sıra kendi tasavvufî anlayışını da dile getirmektedir. Ayrıca, daha önce Mevlana'nın sırasıyla ilk Peygamberleri, sonra Hz. Muhammed'i, daha sonra ilk dört halifeyi ve hemen sonrasında da tasavvuf meslek ve meşrebinin önde gelen simalarını zikredip övdüğünü ifade etmiştik. Aslında bu sıralama Mevlana'nın, hakkı tebliğ görevinin, bir başka ifadeyle, Allah tarafından insanları irşad görevinin, Hz. Peygamber ve ilk dört halifeden sonra velayet tarzında tecelli ederek adlarını zikrettiği² tasavvuf büyüklerine geçtiği inancında olduğunu göstermektedir.

Bütün bunlarla beraber Mevlana, insanlar arasında mutlaka görüş farklılıklarının olacağını, hatta bunun kaçınılmaz olduğunu ve bu durumun bu 'imkan' aleminin böylesi bir sonucu verecek şekilde dizayn edilmesinin bir sonucu olduğunu; bir başka ifadeyle güzel ve güzelliklerin ortaya çıkması için mutlaka zıtlarına da ihtiyaç bulunduğunu ifade etmektedir. Bunu dile getirmekle beraber vahyin rehberliğini kabul ettiği gibi, aklın rehberliğini de bir tarafa atmamakta, vahiyle desteklenmiş ve nurlanmış bir aklı da ölçü olarak kabul ettiğini değişik şiiirlerinden anlamak mümkündür. Bu farklılıklar konusunda özellikle bilginin kıymetine vurgu yapmakta ve "Fakat eğer her şey de ayıplı olsaydı bilginin ne faydası olurdu? Madem ki hepsi odun, burada öd ağacı yok demektir. Her şey hak demek ahmaklıktır, fakat her şey batıl diyen de şakidir"³ demek suretiyle bu hususa dikkati çekmektedir.

Sonuç

Mevlana çok yönlü bir şahsiyet olup bir çok eser yazmış mutasavvıf bir zattır. Kendisine isnat edilen bazı iddiaları İslam mezhepler tarihi açısından irdelemeye çalıştık. Dile getirdiği görüşlerini incelediğimiz zaman, bazılarının iddia ettiği gibi onun aşım Şia'yla hiçbir ilgisinin olmadığı açık bir şekilde görülecektir.

Diğer taraftan Mevlana, İtikadî İslam Mezhepleri arasında tartışmalı olan konuların hemen hemen tamamında kendi görüş ve fikirlerini çok açık bir şekilde dile getirmiştir. Buna göre Mutezile'yi oldukça belirgin bir şekilde fikren yermiş ve görüşlerini reddetmiştir. Aynı şekilde Cebriyye mezhebini reddettiğini, onlara ait olan cebri görüşün yanlış olduğunu ifade etmekle göstermiştir. Bu, birbirine zıt iki mezhebi reddetmekle Mevlana'nın Mutezili ve Cebriyeci olmadığı zaten kendiliğinden ortaya çıkmış olmaktadır.

Mevlana, Müşebbihe, Musavvire ve bunlara benzer diğer mezheplerin görüşlerini reddetmekle, fikren bu mezheplerin görüşleriyle de herhangi bir alakasının olmadığını göstermiştir.

Hz. Peygamberden sonraki Halifelerin sıralamasını olduğu gibi kabul etmesi, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı ciddi bir şekilde övmesi ve özellikle de Hz. Muaviye'yi makul bir şahsiyet olarak kabul edip herhangi bir olumsuzlukla itham etmemesi, kendisinin Şia'yla da herhangi bir ilgisinin olmadığını göstermektedir.

Yukarıda saydığımız mezheplerin tamamını reddetmesi, bunun yanında Sünniliği açıkça övmesinin yanı sıra savundukları görüşlerin Sünnî camia tarafından savunulan görüşler olması da gösteriyor ki Mevlana tam manasıyla Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebine mensup bir şahsiyettir.

¹ Mesnevi, II, 5.

² Mesnevi, II, 70-71.

³ Mesnevi, II, 225.

BİBLİYOGRAFYA

ATEŞ, Süleyman, “Cüneyd-i Bağdadî”, DİA, VIII, İstanbul 1993.

FIGLALI, Ethem Ruhi, Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri, Selçuk Yayınları, İstanbul 1980.

GÖLCÜK, Şerafettin, Bakılanî ve İnsanın Fiilleri, TDV Yayınları, Ankara 1997.

İBN BABEVEYH, el-Kummî, Risaletü'l-İtikadati'l-İmamiyye, ter: Ethem Ruhi Figlali, AÜİF Yayınları, No: 141, Ankara.

MEVLANA, Celaleddin-i Rumî, Mesnevi, I-VI, MEGSB Yayınları, ter: Veled İzbudak, Gözden geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1998.

ÖNGÖREN, Reşat, “Mevlana Celaleddin-i Rumî”, DİA, XXIX, Ankara 2004.

-----, “Maruf-u Kerhî”, DİA, XXVIII, Ankara 2003.

-----, “İbrahim b. Edhem”, DİA, XXI, İstanbul 2000.

TURAN, Ahmet, İslam Mezhepleri Tarihi, Samsun 2000.

ULUDAĞ, Süleyman, Bayezid-i Bistamî, DİA, V, İstanbul 1992.